

PHILOSOPHICAL SCIENCES

ПРИРОДА І МИСТЕЦТВО У СВІТЛІ ЕКОЛОГІЧНОЇ ЕСТЕТИКИ

Матвієнко О.І.

кандидат філософських наук, доцент
доцент кафедри філософії
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Шандра Б.Б.

кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри філософії
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

NATURE AND ART IN THE LIGHT OF ECOLOGICAL AESTHETICS

Matviienko O.

Candidate of Philosophy Science,
Associate Professor of the Department of Philosophy
of SHEI "Uzhhorod National University"
ORCID:0000-0001-8106-1355

Shandra B.

Candidate of Juridical Science, Associate Professor
Associate Professor of the Department of Philosophy
of SHEI "Uzhhorod National University"
ORCID:0000-0003-4104-2744

DOI: [10.24412/3162-2364-2021-69-2-45-49](https://doi.org/10.24412/3162-2364-2021-69-2-45-49)

АНОТАЦІЯ

У ході проблематики екологічної естетики і побудови нової концептуальної моделі естетики природи у статті розглядається певне коло питань (онтологічне, критичне, прикладне) з огляду на сучасні західні концепції.

ABSTRACT

During the problem of ecological aesthetics and construction of new conceptual model of aesthetics of nature the circle of questions (ontological, critical, applied) are examined in the article, taking into account modern western conceptions.

Ключові слова: екологічна естетика, екологічна краса, краса природи, естетика природи, естетичний об'єкт, естетична цінність.

Keywords: ecological aesthetics, ecological beauty, beauty of nature, aesthetics of nature, aesthetic object, aesthetic value.

Екологічна естетика – це філософія гармонії між людиною і природою в контексті культури. Мистецтво як феномен культури замінює природну форму краси художньою формою. Саме воно постає основною естетичною парадигмою.

Сучасний етап розвитку проблеми краси природи у світлі екологічної естетики пов'язаний перш за все із спробами побудови концептуальної філософської моделі естетики природи.

При дослідженні було використано досвід європейської західної думки, зокрема таких її представників як Г.Осборн, Ю.Сепанма, Д.Гібсон, Т.Жессоп.

У ході проблематики виділяється три кола питань – *онтологічне, критичне і прикладне*:

1) онтологічна проблематика включає в себе теоретичне вивчення природи як естетичного об'єкта, співвідношення екологічної естетики і філософії мистецтва, специфіки прекрасного, естетичного, художнього у природі і мистецтві;

2) у центрі екологічної метакритики виявляються категорії естетичного ідеалу, естетичної цінності, гармонії, пов'язані з емпіричним описом, інтерпретацією і оцінкою естетичних феноменів у природі;

3) практична або прикладна естетика природи розглядає естетичне, екологічне, правове виховання особистості як комплексну проблему. На перший план тут висуваються категорії естетичного смаку, питання взаємозв'язку естетики і етики, естетики і науково-технічного прогресу.

Проблема *естетичного об'єкта* являється серцевиною естетики природи. При її теоретичному обговоренні на перший план висувається питання специфіки природи у порівнянні з іншими естетичними об'єктами.

У вирішенні цього питання існує ряд основних тенденцій – традиційна, екзистенціальна, феноменологічна, інституціональна.

Природа, на відміну від мистецтва, не являється органічною частиною художньої традиції, але вона вписана в певний культурний контекст.

Здатність до відбору, естетичний смак відіграють вирішальне значення при визначенні її естетичності. Великий ступінь свободи суб'єкта в оцінці даного об'єкта відрізняє його від інших естетичних об'єктів.

Шлях до з'ясування природи естетичного об'єкта пролягає через порівняльний аналіз прекрасного в природі і мистецтві.

Однак захоплення предметом дослідження веде до певної недооцінки мистецтва як „слабкого” естетичного об'єкта, герметичного, повністю автономного світу уяви, відірваного від дійсності. Це пов'язано, на наш погляд, з інституціональною установкою на відокремлення мистецтва від моралі, принциповий відрив від аксіологічних критеріїв. Певні труднощі у виявленні специфіки мистецтва, його соціальних та інших функцій особливо яскраво виявились на фоні концептуального дослідження навколишнього середовища як естетичного об'єкта, що синтезує екологічну красу, естетичну цінність і практичне ноу-хау.

Естетичне сприйняття природи може бути пасивним і активним, тобто пропущеним через практику, знання, критику. Більшість екологічно орієнтованих естетиків наполягають на необхідності формування активного естетичного відношення до природи, яка виступає найвищим шаблоном практичного відношення до неї.

Основа сприйняття світу природи як естетичного об'єкта, складає естетичний досвід, накопичений в мистецтві. У поєднанні з етичними, психологічними, соціологічними знаннями про природу він складе якісно нове екологічне ноу-хау.

Екологічна естетика в процесі розвитку в значній мірі долає односторонність інституціоналізму завдяки аксіологічному і функціональному підходу до навколишнього середовища, тісному зв'язку з етикою, конкретними науками, суспільною практикою.

Плідним в цьому плані виявляється акцент на активному характері естетичного відношення до природи, проблемах онтології, взаємозв'язку традицій і новацій.

Певний інтерес представляє понятійний апарат екологічної естетики. Його структуру утворюють:

- *основні поняття* (природа, навколишнє середовище, ландшафт, вид);
- *рівні сприйняття прекрасного* (зовнішній – внутрішній, формальний-змістовний, візуальний-інтелектуальний, емоційний-раціональний).

До зовнішнього рівня належать, наприклад, кольори, форми, пропорції, які утворюють гармонію. До раціонального рівня відноситься сприйняття краси структури естетичного об'єкта. При цьому увага концентрується на категоріях чуттєво-прекрасного і концептуально-прекрасного, властивих як природі, так і мистецтву, але не в однаковій мірі.

Якщо для мистецтва базовою являється чуттєва краса, то для природи – це сплав концептуально-прекрасного і етичного.

Вводиться новий термін – „*екологічна краса*”, суть якого полягає в розумінні структури, функціональності, доцільності екологічної системи. Це

складна комплексна, раціональна краса, яка оперує категоріями економності, простоти, довершеності тощо.

На даному етапі екологічної естетикою активно використовуються категорії філософської естетики, мистецтва, природничих наук, що відбивається й на визначенні „екологічної краси”.

Цей тип краси порівнюється з поняттям концептуальної краси в математиці, шахах. При цьому постає питання про співвідношення екологічної естетики як нової наукової дисципліни і традиційної естетики як філософії мистецтва в контексті більш широкої проблеми „Природа і мистецтво”. Цей блок проблем являє собою коло ще невирішених в цьому ключі питань.

В екологічній естетиці, як ми бачимо, переважає конвенціональна концепція естетичного об'єкта в природі і мистецтві. Однак природа умовності в естетиці природи і філософії мистецтва різна: природа і мистецтво не підмінують одна одну, хоча уявні художні феномени і можуть викликати ті ж естетичні емоції, що й реальні екологічні об'єкти.

Дві ці гілки естетики об'єднує *філософія краси*, приналежність їх предметів дослідження до класу естетичних об'єктів. Схожість і відмінності у специфіці останніх визначають характер складних взаємозв'язків, притягувань і відштовхувань між природою і мистецтвом.

Розглянемо деякі з них.

Мистецтво замінює природну форму краси художньою формою, є основною естетичною парадигмою. Разом з тим, всередині самого мистецтва виділяється ряд парадигм:

- центральна (класична);
- периферійна (архітектура, садове мистецтво, мистецтво навколишнього середовища).

Для екологічної естетики саме ці периферійні сфери представляють особливу цікавість як стик між мистецтвом і природою, що породжує гібридні естетичні об'єкти.

Оцінка гібридних природно-художніх об'єктів в зарубіжній естетиці не співпадають. Так, Г. Осборн критикує легкість переходу художників із традиційної в нетрадиційну сферу, що призводить до розмивання естетичних критеріїв [1]. Називаючи подібні феномени „паразитами мистецтва”, Ю. Сепанма вважає, що вони ведуть до порушення „правил гри” світу мистецтва. Разом з тим він підкреслює глибинний естетичний смисл такого роду інновацій, які певним чином розширюють сферу мистецтва, вводять в нього реальність і в кінцевому рахунку сприяють зближенню мистецтва і життя [2]. У результаті виникає новий, пластичний, ігровий погляд на природу, розширюється діапазон естетичного сприйняття, що в цілому благотворно позначається на естетичному вихованні особистості.

Істотний вплив на концепцію естетичного сприйняття навколишнього середовища справили погляди американського психолога Д. Гібсона.

Сутність розробленого ним екологічного підходу до зорового сприйняття полягає в тому, що не

тільки елементарні відчуття, але й більш складні образи свідомості чітко детерміновані стимулами, тобто екологічними впливами [3].

Описуючи навколишній природний світ з екологічної точки зору, Д.Гібсон створює теорію екологічної оптики, в якій світло розглядається як носій інформації про навколишній світ. Будь-якій екологічній реальності у всеоб'ємлючій світловій будові відповідає, на його думку, якась оптична реальність. Теорія Д.Гібсона імпонувала екологічно орієнтованим естетикам своїм принциповим розривом з традиційними споглядально-сенсуалістичними, рецепторними концепціями сприйняття, переконанням, що в основі естетичного сприйняття мистецтва лежать реальні сцени природного оточення.

В екологічній естетиці здійснюються також спроби класифікації відмінностей між природою і мистецтвом.

При цьому виділяються три групи відмінностей в залежності від:

- 1) *джерела* естетичних цінностей,
- 2) *процесу* їх створення,
- 3) *суб'єкта* сприймання.

Отже, перша група відмінностей пов'язана з виникненням естетичних об'єктів і цінностей у природі і мистецтві. Головне тут полягає в тому, що витвір мистецтва створюється людиною, природа ж існує незалежно від людини, і навіть технізоване навколишнє середовище в масштабах планети виникає без цілісного плану.

Друга група відмінностей пов'язана з процесами створення естетичних цінностей у природі і мистецтві. Являючись штучним, художній твір створюється з певного матеріалу (окрім концептуального мистецтва), але не відповідно до нього завдяки своєму символічному значенню. Природа натурально-реальна, справжня, її символічне значення для людини – свого роду „паразит реальності”, подібний до копії, плагіату в мистецтві. Проте, можливе й штучне навколишнє середовище (штучні руїни, Діснейленд, голограми).

Витвір мистецтва обмежений, природа ж безмежно різноманітна. Якщо художній естетичний об'єкт сприймається лише в межах мистецтва (музика відкидає випадкові звуки, наприклад, гудок потягу за вікном), то природний естетичний об'єкт відкритий сюрпризам сприйняття, відкидає будь-які обмеження [4].

На відміну від мистецтва у природі можлива також і часткова краса (гарний птах на звалищі) [5]. Межі навколишнього середовища – не естетичні, вони пов'язані з її охороною (кордон заповідника). Разом з тим охорона пам'ятників природи спричинена творчим характером і активністю саме мистецтва.

У митця є ім'я, природа ж безіменна. Артифактуалізація природи можлива лише в результаті її окультурювання (так, наприклад, три вершини гір асоціюються з трьома сестрами із п'єси А.П.Чехова).

Ряд дослідників вважає найбільш принциповою відмінністю між мистецтвом і природою сенсорність першої та ідеосенсорність другої. Під сенсорністю мається на увазі поверхово-естетичне, формалістичне сприйняття прекрасного у вузькому сенсі, під ідеосенсорністю – його глибинно-естетичний концептуальний характер [6]. При такому погляді мистецтво мислиться лише як автономна штучна конструкція, яка сприймається з точки зору форми, поза культурно-історичним контекстом. У навколишньому середовищі підкреслюється її глибина – історична (місто) або філософська (небо, море), яка припускає відповідне глибинне розуміння, пізнавальний і моральний контекст.

Окрім того, природа визначається як динамічна система, мистецтво – як статична цілісність. При цьому хочеться підкреслити стабільність, постійність мистецького твору.

До третьої групи відмінностей між природою і мистецтвом, з точки зору суб'єкта сприймання, відносяться моносенсорність сприйняття мистецтва і мультисенсорність сприйняття навколишнього середовища. З цієї точки зору мистецтво розглядається як естетично рафінована сфера, де тільки найвищі відчуття – зір і слух – володіють власною художньою формою, розвиненою виразною мовою, розробленою технікою.

В екологічній естетиці теоретичне вивчення природи естетичного об'єкта поєднується з його емпіричним описом.

Опозиція „природа-культура” не характерна для екологічної естетики. Навпаки, всіляко підкреслюється, що сприйняття природи є культурно-концептуальним. Завдяки описам природа перетворюється в об'єкт культури. З точки зору філософії критики природа являється частиною філософії культури.

Таким чином, метою опису в метакритиці являється філософська і науково-художня реконструкція навколишнього середовища в контексті культури, яка являється фундаментом інтерпретації і оцінки.

Естетичну інтерпретацію і оцінку природи естетичного об'єкта здійснює філософія критики, або метакритика. Оцінка – це естетичне ядро, серцевина метакритики. Її завданням являється дослідження естетичного смаку, естетичних цінностей, естетичного ідеалу. Вона відрізняється від естетичної оцінки в мистецтві, де художня цінність домінує над науковими, моральними, релігійними та іншими цінностями. У природі ж як цілісному естетичному об'єкті естетичні цінності не тільки не пов'язані з іншими цінностями, але й залежать від них.

На думку багатьох дослідників в галузі екологічної естетики, істинне почуття прекрасного породжує не зовнішня краса природи, а знання законів її функціонування, краса процесу.

На цьому ґрунті Т.Жессоп розрізняє формальну і змістовну естетику. Екологічну естетику він вважає змістовною завдяки її багатомірності, ідеосенсорності, поєднанню естетичних та інших цінностей. Поглиблюючи естетичний досвід,

знання про природу в той же час регулює, обмежує його, ставить в етичні рамки.

Естетика навколишнього середовища свідчить про розширення смаку. Так, в античності предметом суджень смаку міг слугувати лише сільськогосподарський ландшафт, дика природа асоціювалась з хаосом. Романтична естетика включила незайману природу у свою орбіту. У ХХ столітті була виявлена естетична цінність монотонних ландшафтів, тундри, пустелі і т. і. Зрозуміло, природа може бути і естетично непоказною, такою, що потребує покращення.

Внесення змін у природу включає в себе естетичний аспект, завдяки якому людина перестає сприйматися як руйнівник природної гармонії.

Естетичні цінності як в мистецтві, так і в природі відрізняються гнучкістю, мобільністю. Однак якщо базовим поняттям для мистецтва являється цілковита свобода уяви, то в навколишньому середовищі естетична свобода неповна, обмежена певними смисловитими цінностями. У зв'язку з цим пропонується розрізняти два види естетичних цінностей – цінності прекрасного (мистецтво) і цінності художньої правди (природа) [7].

Критерії естетичної оцінки, в свою чергу, поділяються на формальні і змістовні. Формальними критеріями оцінки мистецтва і навколишнього середовища являються гармонія, симетрія, порядок, ритм. Змістовні критерії пов'язані з оцінкою місця естетичного об'єкта у більшій його цілісності. Такими критеріями будуть справжність, ідентичність, функціональність, доречність, відповідність, багатоманітність, екологічна витривалість [8].

Інтегруючи особистісні і суспільні потреби людей, екологічна естетика виробляє певні стандарти. На відміну від художнього, екологічна творчість повинна бути передбачуваною, так як свободу людини не потрібно здійснювати за рахунок природи. Базовою нормою для екологічної естетики являється не конвенціональність або мода, а охорона природи, захист природних потреб, підтримка динамічної екологічної рівноваги.

Однією із нових ідей, висунутих екологічною естетикою за кордоном, являється ідея екологічного екуменізму.

На основі компаративного аналізу західної і східної естетики Х.Янг приходить до висновку, що необхідно і можливо змінити відношення до природи у глобальному масштабі, виходячи саме із східної моделі. Він розробляє концепцію людства як сім'ї, яка живе в глобальному селі, де все взаємопов'язано на основі гармонії між людиною і природою [9].

Екологічна естетика і етика виходять із принципу повноти, згідно якого культура покликана не руйнувати, а створювати те, що не під силу природі, примножуючи естетичне багатство натури і культури як цілісності.

Прекрасним, дійсно гарним є лише те, що відповідає законам екології, але не все, що відповідає законам екології, є прекрасним. Природність тут – необхідна, але недостатня умова.

Екологічна основа створює передумови виникнення прекрасного, краси. На цій тезі хотілося б наголосити.

Екологічна естетика виробляє норми відповідно до категорії прекрасного у філософській естетиці. Найявний в результаті цього сукупний приріст естетичного знання знаходить своє безпосереднє застосування в практичній діяльності. Отже, можна відмітити діяльно-творчий характер екологічної естетики.

Активний, нормативний характер екологічної естетики виразно виявляється в такій прикладній сфері її застосування як *еколого-естетичне виховання*, головна мета якого - втілювати в життя естетичні і етичні норми відношення людини до природи.

Еколого-естетичне виховання – одна із областей естетичного виховання, яка виникла на стику психології, мистецтвознавства, суспільних і природничих наук. Його завдання позитивні:

- навчити людину сприймати, оцінювати, відбирати естетичні об'єкти в природі;
  - бачити їх місце і роль в цілісному естетичному полі, яке включає в себе мистецтво, природу, суспільні відносини;
  - розвивати креативність особистості і суспільства.
- Розуміння естетичної краси природи, знання естетичних норм, критеріїв, цінностей лежить в основі її охорони, визначає екологічну поведінку. Види еколого-естетичного виховання відповідають основним видам естетичного і художнього виховання, виховання засобами мистецтва. До них відносяться:
- формування естетичних потреб і естетичного смаку;
  - оволодіння естетичною мовою природи, її символікою;
  - виховання естетичного і етичного відношення до природи;
  - розвиток екологічної уяви, креативності;
  - формування навичок естетизації природи.

Разом з тим прикладна естетика природи не дублює прикладну філософію мистецтва, а має свою специфіку. До специфічних завдань еколого-естетичного виховання відносяться:

- вироблення стандартів естетичної прийнятності об'єктів природного середовища;
- створення систем якісного визначення і кількісного виміру їх краси;
- вироблення естетичного кодексу екологічної діяльності.

Теорія і практика еколого-естетичного виховання переживає період свого становлення. Перспективи їх розвитку тісно пов'язані з проблемами гуманітаризації освіти, охорони природи і захисту культури в контексті глобальних проблем сучасності.

Екологічною естетикою за кордоном отримано ряд цінних наукових результатів. Визначені її статус, предмет, сформульовано понятійний апарат, виявлені місце і роль в системі наукового знання.

Самовизначаючись як частина філософії навколишнього середовища і філософії культури, екологічна естетика шукає свою специфіку в нормативності, активності, змістовності, позитивності. Генетичний зв'язок з традиційною естетикою при цьому не розвивається.

Щодо структури екологічна естетика концептуально вибудована. У ній чітко виділяються три основні розділи, присвячені вивченню:

- 1) природи і сутності естетичного об'єкта,
- 2) його опису,
- 3) практичному застосуванню.

Переважає інституціональний підхід до дослідження цих проблем. Однак він рідко виступає у чистому вигляді, іноді зазвичай переплітаючись з традиційними, екзистенціально-феноменологічними та іншими теоріями.

У результаті виникають наукові дискусії навколо традиційних і нових, ще не вирішених питань.

До перших відносяться проблеми естетичних потреб, відносин, емоцій, цінностей, ідеалу, основні естетичні категорії.

Це коло питань, пов'язаних з естетичною свідомістю і естетичною діяльністю, зазвичай інтерпретується в екологічному ключі. Такий ракурс дослідження дозволяє побачити у новому світлі проблеми краси природи, прекрасного і потворного, естетизму і формалізму, постмодернізму тощо.

Разом з тим виявляється, що старі суперечності між „природниками” і „суспільниками” зберігають свою актуальність для екологічної естетики за кордоном (як і у вітчизняній філософській думці).

До числа нових проблем, висунутих екологічною естетикою, і які потребують подальшої розробки і дослідження природної краси, можна віднести такі як екологічна краса і гармонія, екологічний екуменізм, еколого-естетичне ноу-хау.

Їх обговорення ведеться на стику суспільних і природничих наук, позначаючи ті точки дотику, які в перспективі здатні дати приріст наукового знання. Це стосується, зокрема, теорії і практики еколого-

естетичного виховання. Долаючи деякі елементи утопізму, ця нова сфера естетичного виховання на даному етапі переживає період порівняно швидкого становлення.

Заслугою екологічної естетики в цілому являється її діалогічність. Традиційний діалог між східною і західною естетикою, естетикою і етикою, мистецтвом і наукою доповнюється пошуком контактів між естетикою і технікою, економікою, соціологією. Такий науковий пошук й може в подальшому привести до становлення естетичної екології. Щодо загальної тенденції розвитку екологічної естетики, то в теоретичному відношенні - це прагнення до концептуальної цілісності.

Література

1. Osborne H. An Intellectual crisis in Aesthetics? // Crisis in Aesthetics? International Conference on Aesthetics. Krakow, 1979. P. 218.
2. Sepanmaa. The Beauty of Environment. A General Model for Environmental Aesthetics. Helsinki, 1986. P. 40.
3. Гибсон Д. Экологический подход к зрительному восприятию. М., 1988.
4. Helburn R. W. Contemporary Aesthetics and the Neglect of Natural Beauty // British Analytical Philosophy. L., 1967. P 291.
5. Puravs O. Cultural Values. Environment and the Imaginational // Environment and Culture. Special Issue of "Art and Society". 1972. Vol. 9. N.1. P.71.
6. Jessop T. E. Op. cit. P. 531.
7. Szerdahelyi I. Die asthetischen Wertspharen des Alltagslebens // Achter International Kongress fur Asthetik. Darmstadt, 1976. P. 83.
8. Patterson F. Photography and Art of Seeing. Toronto, 1979; Tunnard C. A World with a View. An Inquiry into the Nature of Scenic Values. New Haven and London, 1978.
9. Jung H.Y. The Paradox of Man and Nature. Reflections on Man's Ecological Predicament // The Centennial Review. 1974. Vol. XVIII. N 1. P. 26-28.